

УДК 351.354

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.4.13>**Т. В. Філіпенко**

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

А. С. Філіпенко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан зовнішньої торгівлі товарами, який свідчить про негативну тенденцію перевищення імпорту над експортом і від'ємне сальдо товарообігу. Зовнішньоторговельний обіг країни має незадовільну товарну структуру, адже в експорті переважають продукти рослинного походження, а в імпорті – машини, обладнання та механізми. Основні показники відкритості економіки України свідчать про орієнтацію економічного розвитку на світові ринки, а також про високий ступінь залежності від більш розвинутих країн. Доведено, що на стан зовнішньої торгівлі України, її географічну та товарну структуру значно впливає сировинна спрямованість українського експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішніх ринків збуту. Тому необхідно оновлювати технології українських підприємств, підвищувати інноваційність, наукомісткість та конкурентоспроможність їх продукції на світових ринках. Звернута увага на вразливість зовнішньоекономічної діяльності України для протекціоністських заходів інших країн, необхідність захисту національного товаровиробника й гнучкого застосування обмежувальних заходів щодо імпорту та експорту товарів. Визначені пріоритетні напрями подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні та шляхи забезпечення товарної та географічної збалансованості експортно-імпортних операцій. Серед державних механізмів стимулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності запропоновані економічні та організаційно-правові заходи, спрямовані на розвиток національної економіки, захист внутрішнього ринку й національних товаровиробників в умовах посилення світових протекціоністських тенденцій, зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та економічної незалежності України. Практична реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність та безпеку зовнішньоекономічної діяльності України.

Ключові слова: зовнішньоекономічні операції, зовнішньоекономічна безпека, експорт, імпорт, експортна квота, імпортна квота, протекціонізм.

Постановка проблеми. В контексті сучасного розвитку країни та розширення її міжнародних зв'язків зростає значення зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Поточні реформи в Україні спрямовані на побудову правової демократичної держави на основі ринкової економічної системи. Невіддільною частиною цього процесу є спрямованість на повну інтеграцію у світову економічну систему.

Лібералізація та збільшення суб'єктів зовнішньоекономічного обігу вимагає нових механізмів державного регулювання зовнішньої економіки. Світовий досвід свідчить про посилення та диверсифікацію державного впливу, пріоритети, принципи, механізми та інструменти якого взаємоузгоджені на міжнародному рівні в численних двосторонніх та багатосторонніх угодах. Вирішальним фактором розвитку

зовнішньоекономічної діяльності є підвищення ефективності зовнішньоторговельної політики держави, яка має забезпечити зміцнення позицій країни у світовій торгівлі та сприяти виходу її продукції на нові ринки.

Міжнародні економічні відносини мають важливе значення для економічного розвитку України, але інтеграція її у світову економіку на сучасному етапі має свої особливості та труднощі, зумовлені чинниками внутрішнього та зовнішнього походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні розглядається у працях багатьох вітчизняних науковців. Вагомий внесок у їх дослідження зробили такі вітчизняні вчені, як А.А. Вдовічен, А.С. Гальчинський, О.А. Кириченко, Л.А. Кримчак, Ю.В. Макогон, Є.М. Рудніченко, О.М. Соколовська, Т.М. Циганкова, Л.М. Черчик та інші.

Наукові дослідження за означеною тематикою визначають чисельні проблемні питання й підкреслюють необхідність їх подальшого вивчення задля забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств.

Мета статті полягає у вивченні стану та проблем зовнішньоекономічної діяльності в Україні, визначенні державних механізмів стимулювання її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення країни не можуть розвиватися ізольовано від тих процесів, що відбуваються в світі. При цьому роль зовнішньоекономічної діяльності в розвитку всіх країн постійно зростає. Збільшення участі країн у міжнародному поділі праці та у різних формах міжнародного співробітництва надає значні переваги для розвитку національної економіки. З падінням зовнішньоекономічної активності соціально-економічний розвиток країни сповільнюється, і виникають складні проблеми як в економіці, так і в інших сферах суспільного життя.

Міжнародні економічні відносини мають різні форми, серед них найдавнішою та найбільш розвиненою є міжнародна, або зовнішня, торгівля. Для промислових

підприємств зовнішня торгівля виступає основою збільшення обсягів виробництва, покращення ефективності використання ресурсів та забезпечує їх стабільне функціонування [1, с. 40]. Водночас зовнішня торгівля надзвичайно динамічна й зазнає великих коливань через економічні, енергетичні, політичні та інші проблеми. В результаті структура зовнішньої торгівлі та напрями зовнішньоторговельних потоків постійно змінюються.

Змінюється й чисельність осіб, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Так, в Україні на 1 вересня 2021 року на централізованому обліку в митних органах перебувало 156,0 тис. осіб, які здійснювали операції з товарами. Кількість зареєстрованих суб'єктів у 2021 році збільшилась порівняно з аналогічним періодом 2020 року на 13,2 тис. осіб, або на 10,9%, порівняно з 2014 роком відбулося збільшення на 91,4 тис. осіб, або у 2,4 рази.

На стан міжнародної торгівлі у 2019–2021 рр. значно вплинула пандемія COVID-19, у зв'язку з якою у більшості країн були встановлені обмеження на трудову діяльність громадян, відбулося зниження ділової активності промислових підприємств та скорочення виробництва, зменшення попиту та падіння цін на світових товарних ринках.

Попри політичні, економічні та інші фактори, зовнішня торгівля товарами у вересні 2021 року в загальному обсязі перевищила відповідний рівень 2020 року на 33%. Загалом, за офіційними даними Державної митної служби України, станом на вересень 2021 року експорт товарів становив 41 786,0 млн дол. США, а імпорт – 43 339,0 млн дол. США. Негативне сальдо дорівнювало 1 553 млн дол. США [2]. За товарною структурою показники зовнішньої торгівлі свідчать про її незадовільну структуру, адже в експорті переважають продукти рослинного походження, а в імпорті – машини, обладнання та механізми. Низькі показники експорту високотехнологічних товарів з України свідчать про недосконалу структуру конкурентних переваг української економіки, яка не використовує належним чином наявні високотехнологічні можливості окремих галузей промисловості, а

базується на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів та робочої сили.

Внаслідок товарної та географічної незбалансованості експортно-імпорتنних операцій загострюються проблеми забезпечення зовнішньоекономічної безпеки країни. Зовнішньоекономічна безпека представляє собою стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці [3]. Зовнішньоекономічна безпека країни безпосередньо пов'язана з відкритістю її економіки.

Зовнішньоторговельна відкритість національної економіки разом з посиленням інтеграційних процесів країни у світову економіку та зміцненням міжнародної співпраці створює основу для підвищення рівня захищеності внутрішнього ринку, стає каналом перенесення світової економічної нестабільності у національну економіку. Отже, надмірна відкритість економіки може стати джерелом загроз для національної економіки [4, с. 14].

Найпоширенішими показниками для оцінки відкритості економіки є експортна та імпортна квоти, тобто частка експорту та імпорту у ВВП, а також зовнішньоторговельна квота, або ступінь відкритості економіки, який визначається, як співвідношення зовнішньоторговельного обороту (сукупної вартості експорту та імпорту) до вартості ВВП.

Ступінь відкритості української економіки характеризується високими показниками. За період 2014–2020 рр. зовнішньоторговельна квота перебувала у межах 107,5–83,3%. Це свідчить про орієнтацію економічного розвитку на світові ринки, а також про високий ступінь залежності від більш розвинутих країн. Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України встановлено, що ступінь відкритості економіки треба вважати оптимальним при значенні показника 75%, задовільним – 85%, незадовільним – 90%, небезпечним – 95%, критичним – 100% [3].

На стан зовнішньої торгівлі України, її географічну та товарну структуру значно впливає сировинна спрямованість українського експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішніх ринків збуту. В українському експорті близько 70% займає агропромислова та металургійна продукція з низьким технологічним складником, а також мінеральна сировина. Це вказує на неефективне використання ресурсів, робить економіку України залежною від коливань цін на світових ринках та створює потенційну загрозу для економічної та соціальної стабільності. Тому необхідно оновлювати технології українських підприємств, підвищувати інноваційність, науковість та конкурентоспроможність їх продукції на світових ринках.

Пріоритетом у розвитку експортного потенціалу повинно бути використання переваг тих виробництв, які мають передові технології та високий експортний потенціал, а саме: літакобудування, космічне ракетобудування та космічні послуги, порошкова металургія, виробництво надтвердих матеріалів тощо. Значний експортний потенціал має також сільське господарство за умови створення сучасної переробної промисловості, поліпшення умов зберігання продукції тощо. Виробництво товарів з високою доданою вартістю є головним напрямом нарощування обсягів та поліпшення структури українського експорту за рахунок збільшення в ньому питомої ваги високотехнологічних товарів.

Зовнішньоекономічна політика держави повинна бути спрямована на підтримку національних виробників, нарощування їхнього експортного потенціалу, усунення ефекту імпортозаміщення, оптимізації товарної й географічної структури експорту-імпорту. Необхідно збільшувати частку в експорті готової продукції, а в імпорті – зменшувати частку палива, екологічно шкідливої, неякісної продукції й товарів широкого вжитку [5, с. 25].

Беручи до уваги всі фактори, що впливають на експортну ситуацію та перспективи її розвитку, необхідно створити комплексну систему заходів державного стимулювання експорту, щоб створити сприятливі економічні, правові, організаційні та інші

умови для розширення експорту та забезпечити вітчизняних експортерів відповідною фінансовою, правовою, інформаційною підтримкою.

Для України цінним може бути досвід східноазіатських країн, які ще в 50-ті роки ХХ ст. провели переорієнтацію імпортозамінної моделі економіки на експортоорієнтовану. Зовнішньоторговельна політика цих країн була зосереджена на: використанні своїх конкурентних переваг у трудомістких галузях; спрямуванні зарубіжної допомоги в імпортозамінний сектор економіки; вдосконаленні науково-технічного потенціалу експортних галузей; створенні відповідної структури експорту; сприянні кредитної політики для експортерів тощо.

Так, наприклад, уряд Японії почав лібералізувати зовнішню торгівлю після насичення внутрішнього ринку вітчизняними товарами, що сприяло розвитку конкуренції між товаровиробниками і стимулювало експорт. Іноземні конкуренти допускалися на внутрішній ринок за спеціально розробленим графіком, який передбачав поступову лібералізацію. В Україні ж навпаки: повна лібералізація зовнішньої торгівлі розпочалася з допуску на внутрішній ринок без будь-яких обмежень іноземних конкурентів, що привело до руйнування вітчизняної промисловості й необхідності захисту вітчизняних товаровиробників.

Експортна політика Південної Кореї передбачає різні пільги для експортерів, мінімізацію бюрократичних перешкод і навіть щорічне святкування Дня експортера в останній день листопада.

Найважливішим фактором процвітання Китаю також вважається вдала реалізація зовнішньоторговельної політики, яка кардинально вплинула на зовнішньоекономічну позицію сучасного Китаю й стала важливим чинником його внутрішніх економічних перетворень та швидких загальнодержавних реформ. Серед основних причин процвітання Китаю треба виділити: орієнтацію промислової політики на експорт та уступку частини вітчизняного ринку транснаціональним корпораціям в обмін на передачу Китаю іноземних технологій [6, с. 60–61].

Інтеграція України як рівноправного партнера у світову економіку можлива

за умови кардинального вдосконалення структури зовнішньоекономічної діяльності за рахунок постачання готової продукції, використання інвестицій у виробництво та науково-технічного співробітництва тощо. Розвиток експортного потенціалу необхідно здійснювати з використанням різних форм міжнародного економічного співробітництва. Однак таке співробітництво повинно відповідати вимогам економічної безпеки України й не бути додатковим каналом для відтоку капіталів з України [7, с. 322].

Розширення зовнішньоторговельних відносин можливе за умови проведення економічних та організаційно-правових заходів, спрямованих на підвищення ефективності експортно-імпортних операцій. Економічні заходи повинні забезпечити: державну фінансову підтримку експортерів промислової продукції; державне страхування експортних кредитів від політичних та комерційних ризиків; урядові гарантії залучення кредитів в експортоорієнтовані виробництва; податкові та митно-тарифні пільги для експортерів; виправдану систему тарифного регулювання імпорту, спрямовану на насичення внутрішнього ринку необхідною продукцією.

Серед організаційно-правових заходів треба передбачити вдосконалення: правового регулювання експортно-імпортних операцій; товарної структури імпорту відповідно до потреб національної економіки, з урахуванням вимог захисту вітчизняних товаровиробників; географічної структури імпорту, особливо стратегічно важливих матеріалів (енергоносіїв: природного газу, нафти і нафтопродуктів) та сировини, з метою зменшення ресурсної, фінансової і технічної залежності від інших країн та створення умов для стабільного функціонування вітчизняної економіки; системи зовнішньоторговельної інформації та інформаційно-консультаційних служб; державної підтримки просування української продукції на зовнішні ринки; системи сертифікації експортної та імпортової продукції відповідно до норм міжнародної практики і національного законодавства; механізму залучення передових технологій для модернізації національного

виробництва; дипломатичної підтримки експортних операцій, організації зарубіжних виставок, ярмарків тощо; наукових досліджень у зовнішньоекономічній сфері, вивченні кон'юнктури товарів на зовнішніх ринках; підготовки кваліфікованих кадрів для діяльності на зовнішніх ринках; державного контролю зовнішньоекономічних операцій з метою запобігання порушенням, обміну інформацією з органами безпеки інших країн; підтримки об'єднань експортерів, координації їх діяльності на зовнішніх ринках для ефективного використання кон'юнктури та дотримання правил конкуренції.

Досвід багатьох країн свідчить про доцільність використання протекціоністських заходів у зовнішній торгівлі. Так, наприклад, Ізраїль для захисту особливо важливих галузей своєї економіки визначає перелік товарних груп, щодо яких встановлюється «дискримінаційний» режим ліцензування імпорту.

Наразі багато країн світу з метою компенсації втрат від пандемії та підтримки своїх економік посилили протекціоністські заходи, застосовуючи антидемпінг, імпордне мито, експортне та імпордне ліцензування тощо. Це робить Україну дедалі більш вразливою для заходів протекціонізму, адже експорт товарів з України зосереджений в найбільш схильних до протекціонізму металургійній галузі та агросекторі [8].

Захист національного товаровиробника в Україні здійснюється головним чином шляхом застосування антидемпінгових заходів. Розвинуті ж країни світу активно використовують фінансову підтримку виробників за допомогою субсидій, державної підтримки на зовнішніх ринках, пільгових експортних кредитів та фінансових грантів.

У межах виконання зобов'язань країн – членів СОТ протекціоністські заходи, які обмежують торгівлю, мають застосовуватись лише у виняткових випадках. Водночас використання субсидій, які не викликають дискримінацій по відношенню до певних галузей або підприємств, не заборонено. Тому Україна може використовувати субсидії для базових промислових та прикладних досліджень, депресивних

районів, адаптації наявного обладнання до нових вимог в галузі захисту навколишнього середовища. Крім того, СОТ не забороняє застосовувати заходи кредитування та страхування експорту на державному рівні. Україні необхідно адаптувати методи торговельної політики до сучасних протекціоністських тенденцій, застосовуючи заходи, спрямовані на збільшення експорту готової продукції, протидію недобросовісному та нераціональному імпорту. З метою захисту вітчизняних товаровиробників та споживчого ринку України необхідно забезпечити підтримку українського виробника та за необхідністю запроваджувати односторонні обмеження імпорту окремих товарів.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження стану зовнішньоекономічної діяльності України свідчить про негативну тенденцію перевищення імпорту над експортом, незадовільну товарну структуру зовнішньої торгівлі. Показники відкритості економіки країни свідчать про її орієнтацію на міжнародні ринки, а також про високий ступінь залежності від розвинутих країн світу. На стан зовнішньої торгівлі України значно впливає сировинна спрямованість українського експорту та залежність вітчизняних підприємств від зовнішніх ринків збуту. Для покращення ситуації необхідно оновлювати технології українських підприємств, підвищувати інноваційність, науковість та конкурентоспроможність їх продукції на світових ринках.

Пріоритетами державної політики, спрямованої на підтримку розвитку вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках, мають бути: державна фінансова підтримка вітчизняних експортерів, виробників імпортозамінних товарів та конкурентоспроможної продукції; створення інфраструктури зовнішньої торгівлі та сучасної системи її інформаційного забезпечення; реалізація гнучкої експортно-імпоротної політики; удосконалення механізмів державного регулювання зовнішньої торгівлі; гнучке застосування заходів торговельного захисту на внутрішньому та зовнішньому ринку України; диверсифікація експорту та імпорту, розширення пропозиції продукції; вдосконалення

механізмів кредитування та страхування експорту; надання пільг та преференцій для інвестицій у виробництво та експорт високотехнологічної продукції; державне сприяння виходу на світові ринки через дипломатичні представництва, торгові місії тощо.

Проведене дослідження свідчить про необхідність розробки ефективного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю вітчизняних підприємств, що є перспективою для подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Рудніченко Є.М., Кримчак Л.А. Дослідження стану та тенденцій зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств в умовах активізації євроінтеграційних процесів. *БізнесІнформ*. 2017. № 9. С. 39–44.
2. Статистика та реєстри : Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення 10.10.2021).
3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення 10.10.2021).
4. Вдовічен А.А. Диспропорції у зовнішньоторговельній діяльності України: тенденції та проблеми. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Випуск 3–4 (63–64). С. 11–27.
5. Черчик Л. Стегней М.І., Король М.М., Парлаг С.В. Особливості зовнішньоторговельної політики Китаю в сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2019. Випуск № 20. С. 53–62.
6. Філіпенко Т.В. Стан і проблеми управління розвитком зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Імплементация наукових засад та перспективи досконалої маркетингової діяльності підприємств як ринково-орієнтованої концепції їх розвитку : кол. монографія / за заг. ред. Л.Д. Павловської. Житомир : Видавець Євенок О.О., 2017. С. 302–330.
7. Тарасенко А. Україна не готова до деглобалізації торгівлі. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/ukrainane-gotova-do-deglobalizacii-torgivli/> (дата звернення 10.10.2021).

Filipenko T., Filipenko A. State stimulating mechanisms for the development of foreign economic activity in Ukraine

The article analyzes the state of foreign trade in goods, which indicates a negative trend of excess of imports over exports and a negative balance of trade. The country's foreign trade turnover has an unsatisfactory commodity structure, as exports are dominated by products of plant origin, and imports – machinery, equipment and machinery. The main indicators of the openness of Ukraine's economy indicate the orientation of economic development on world markets, as well as a high degree of dependence on more developed countries. It is proved that the state of Ukraine's foreign trade, its geographical and commodity structure is significantly influenced by the raw material orientation of Ukrainian exports and the significant dependence of domestic enterprises on foreign markets. Therefore, it is necessary to update the technologies of Ukrainian enterprises, increase innovation, knowledge and competitiveness of their products on world markets. Attention is paid to the vulnerability of Ukraine's foreign economic activity to protectionist measures of other countries, the need to protect domestic producers and the flexible application of restrictive measures on imports and exports of goods. The priority directions of further development of foreign economic activity in Ukraine, ways of ensuring commodity and geographical balance of export-import operations are determined. Among the state mechanisms that stimulate the development of foreign economic activity are economic and organizational measures which are aimed to develop the national economy, protect the domestic market and domestic producers in the face of increasing global protectionist trends, strength the competitiveness of domestic products and economic independence of Ukraine. The practical implementation of the proposed measures will increase the efficiency and security of Ukraine's foreign economic activity.

Key words: foreign economic operations, foreign economic security, export, import, export quota, import quota, protectionism.